

GODIŠNJI IZVEŠTAJ O SITUACIJI U OBRAZOVANJU PRISILNIH POVRATNIKA I ROMA, AŠKALIJA I EGIPĆANA

2015.

1. Uvod

1.1. Kontekst

Obrazovanje se u *Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima* predstavlja ne samo kao pravo već i kao sredstvo za lični razvoj i za razumevanje među grupama ljudi koji se razlikuju u pogledu porekla, odnosno orijentacije, kao i za promovisanje poštovanja ljudskih prava uopšte.¹ Osim toga, obrazovanje je neophodan uslov za funkcionisanje i prosperitet modernog društva, pri čemu uloge obrazovanja u postizanju ovog cilja uključuju pripremu za održivo zapošljavanje i aktivno građanstvo u demokratskom društvu, kao i razvoj i održavanje široke i napredne osnove znanja.² U svetlu važnosti obrazovanja kako za pojedince, tako i za društvo, države snose ogromnu odgovornost za obezbeđivanje pristupa kvalitetnom obrazovanju za svoje državljane; prema rečima sociologa Eugenija Tironija kakvo obrazovanje treba da bude zavisi od toga kakvo društvo se želi.³

U postkonfliktnom okruženju, kakvo je Kosovo* danas, obrazovanje je posebno važno i zbog svog doprinosa institucionalnoj stabilizaciji i normalizaciji društvenih odnosa. Osim toga, na individualnom nivou, obrazovanje je ključni element u sveobuhvatnoj integraciji osoba na marginama društva, uključujući (ali ne ograničavajući se na) prisilne povratnike na Kosovo iz drugih zemalja i Rome, Aškalije i Egipćane.⁴

Prepoznavanje centralne i višestране uloge obrazovanja u procesu integracije prisilnih povratnika i Roma, Aškalija i Egipćana na Kosovu evidentno je ne samo u širokom spektru strateških dokumenata izdatih od strane ključnih kosovskih institucija, uključujući Ministarstvo za zajednice i povratak, Ministarstvo za evropske integracije, Ministarstvo obrazovanja, nauke i tehnologije (MONT), i Ministarstvo unutrašnjih poslova, već i u izjavama predstavnika ovih institucija na konferenciji „Obrazovanje povratnika i pripadnika zajednica Roma, Aškalija i Egipćana: izazovi i rešenja“. Na ovoj konferenciji, ministar obrazovanja, nauke, i tehnologije Rame Buja govorio je o značaju inkluzivnog obrazovanja za grupe koje u prošlosti nisu u potpunosti bile uključene, dok se ministar unutrašnjih poslova Bajram Redžepi osvrnuo na jezičke barijere sa kojima se često suočavaju prisilni povratnici i Romi, Aškalije i Egipćani.⁵ Zamenik ministra za zajednice i povratak Husnija Bešković istakao je da je obrazovanje osnovno pravo, poput prava na zdravstvenu zaštitu, stanovanje i pristup tržištu rada, dok je zamenik ministra za evropske integracije Gzim Kasapoli pomenuo problem napuštanja škola.⁶

Konferencija, održana u aprilu 2014. godine, bila je sastavni deo Zajedničkog programa EU/SE „Podrška pristupu obrazovanju i interkulturalnom razumevanju (ACCESS): Podrška EU/Saveta

---

* Ova oznaka je bez prejudiciranja stavova o statusu, i u skladu je sa Rezolucijom 1244 Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija i mišljenjem Međunarodnog suda pravde o kosovskoj Deklaraciji o nezavisnosti.

Evrope u oblasti obrazovanja prisilnim povratnicima i pripadnicima zajednica Roma, Aškalija i Egipćana na Kosovu“.⁷ Ovim događajem je takođe dat direktan podsticaj uspostavljanju grupe za kanalisanje zajedničkih napora ključnih aktera unutar i izvan Vlade Kosova u pogledu pitanja vezanih za obrazovanje prisilnih povratnika i Roma, Aškalija i Egipćana. Osnovana u okviru projekta ACCESS u julu 2014. godine, „Grupa za razmatranje obrazovanja prisilnih povratnika i Roma, Aškalija i Egipćana“ okuplja domaće stručnjake i donosiće odluku u procesu razmatranja i unapređenja politika o povratnicima i relevantnih strategija vezanih za integraciju pripadnika zajednica Roma, Aškalija i Egipćana na Kosovu.

Osnovna funkcija Grupe za razmatranje bila je davanje preporuka o akcijama, informacijama i istraživanjima potrebnim za efikasnije sprovođenje politika o povratnicima i relevantnih strategija koje se odnose na integraciju pripadnika zajednica Roma, Aškalija, i Egipćana. Svojim radom, Grupa je podržala i obogatila rad institucija i međuinstitucionalnih tela koja se bave pitanjima vezanim za obrazovanje povratnika i Roma, Aškalija i Egipćana, tako da Grupa za razmatranje nije zamenila (niti nastojala da zameni) već je dopunila druge uspostavljene mehanizme. Istovremeno je položaj izvan vlade Grupi dao fleksibilnost u pogledu njenog plana rada i omogućio joj da koristi dodatna raspoloživa sredstva u okviru projekta ACCESS, što je dalo ekspertizu i logističku podršku neophodnu da bi se olakšao rad Grupe za razmatranje.

Članstvo u Grupi za razmatranje trebalo je da obezbedi otvorenu razmenu iskustava, informacija, i stavova o obrazovanju prisilnih povratnika i Roma, Aškalija i Egipćana širokog spektra aktera iz akademskih krugova, civilnog društva, kosovskih institucija i međunarodnih organizacija. Osim toga, ostali akteri koji nisu bili članovi Grupe pozvani su da uzmu učešće na nekim sastancima Grupe, u svrhu razmene relevantnih informacija, materijala ili znanja. Grupa za razmatranje se sastajala kvartalno, davala smernice u okviru projekta ACCESS i delovala kao konsultantsko telo Vlade Kosova u pogledu politika i aktivnosti u oblasti obrazovanja povratnika i Roma, Aškalija i Egipćana.

1.2. Ovaj izveštaj

Pored razmene saznanja do kojih je došla Grupa za razmatranje obrazovanja prisilnih povratnika i Roma, Aškalija i Egipćana u 2015. godini sa zainteresovanim stranama unutar i izvan Kosova, ovaj izveštaj ima za cilj da pomogne Vladi Kosova u završnom oblikovanju mera vezanim za obrazovanje u strateškom dokumentu koji će zameniti *Strategiju za integraciju pripadnika zajednica Roma, Aškalija i Egipćana u Republici Kosovo* i povezani *Akcion plan*, koji ističu 2015. godine.⁸

Bez obzira na značaj kontinuirane usredsređenosti na obrazovnu situaciju povratnika, ovaj izveštaj ukazuje na naglasak u radu Grupe za razmatranje tokom 2015. godine na situaciju Roma, Aškalija i Egipćana, sa namerom da doprinese korišćenju iskustava u implementaciji sadašnje *Strategije* i *Akcionog plana* u izradi novog strateškog dokumenta. Teme sastanaka Grupe za razmatranje tokom 2015. godine bile su: status implementacije *Strategije*, godišnji okvir izveštavanja u pogledu *Strategije* i izgradnja sveobuhvatne strategiju za obrazovanje Roma, Aškalija i Egipćana.

Drugi deo izveštaja počinje pregledom *Strategije* i *Akcionog plana* za Rome, Aškalije i Egipćane u regionalnom kontekstu, zatim pruža detaljniji osvrt na tretman obrazovanja u ova dva

dokumenta, kao i u *Okviru prioriteta 2014–2015*, koji je usvojen u cilju ubrzanja implementacije *Strategije* tokom poslednje dve godine njenog važenja. Oslanjajući se na nalaze Istraživanja grupacija višestrukih pokazatelja na Kosovu (MICS) 2013–2014, Odeljak 3 razmatra razlike između Roma, Aškalija i Egipćana, sa jedne strane, i opšte populacije, s druge strane, u vezi sa učešćem u obrazovanju pred kraj perioda koji pokriva tekuća *Strategija*, ističući niz faktora koji doprinose ovim razlikama. Odeljak 4 daje kritički pregled praksi u izveštavanju u odnosu na aktuelnu *Strategiju*, kao osnovu za poboljšanje u izveštavanju o primeni novog strateškog dokumenta. Peti i poslednji odeljak izveštaja daje kratak pregled ključnih pitanja koja su pokrenuta u prethodnim delovima i nudi niz preporuka u vezi sa tim pitanjima.

2. Ciljane strategije u pogledu obrazovanja Roma, Aškalija i Egipćana na Kosovu

2.1. Strateški okvir za Rome, Aškalije i Egipćane

Jedanaest oblasti koje čine strukturu *Strategije za integraciju pripadnika zajednica Roma, Aškalija i Egipćana u Republici Kosovo* predstavljaju veći broj od onih koje danas čine odgovarajuće strategije većine kosovskih suseda i zemalja članica EU koje učestvuju u Dekadi inkluzije Roma.⁹ Od ovih 13 zemalja, samo dve (Bosna i Hercegovina i Srbija) dele svoju strategiju na više od 11 oblasti.¹⁰ Crna Gora je usvojila strategiju koja sadrži 10 oblasti,¹¹ dok odgovarajuće strategije ostalih zemalja sadrže 5–7 oblasti.¹²

Što se tiče opsega strategija u pogledu Roma, Aškalija odnosno Egipćana koje su usvojili kosovski susedi i zemlje EU koje učestvuju u Dekadi, svima je zajedničko sa *Strategijom Kosova* uključivanje (u posebnim delovima odgovarajućih dokumenata) četiri „prioritetne oblasti“ Dekade: obrazovanje, zapošljavanje, zdravstvo, i stanovanje.¹³ Deset od 13 strategija takođe posvećuju jedno poglavlje očuvanju i promovisanju kulture Roma, Aškalija odnosno Egipćana, a osam sadrži poglavlje o borbi protiv diskriminacije. Segmenti o registraciji i dokumentima, rodnim pitanjima, političkom učešću i zastupljenosti pojavljuju se u pet strategija svaki. Manje zastupljeni jesu delovi koji se odnose na rad policije (urađeno u Albaniji i Češkoj) i povratak i reintegraciju (samo u Srbiji).

Veće razlike između Kosova, s jedne strane, i njegovih suseda i zemalja članica EU koje učestvuju u Dekadi, s druge strane, očigledne su u akcionim planovima za Rome, Aškalije odnosno Egipćane, izrađenih u svih 13 zemalja i usvojenih u svim zemljama osim Rumunije.¹⁴ Jedina zemlja sa akcionim planovima koji se odnose na veći broj oblasti od kosovskih devet jeste Srbija (sa 13). Iako akcioni plan Hrvatske takođe obuhvata devet oblasti, akcioni planovi svih ostalih zemalja podeljeni su u osam oblasti ili manje, a većina je podeljena na oko 4–6 tema.

Kao što je slučaj sa strategijama za zajednice Roma, Aškalija odnosno Egipćana, svi akcioni planovi uključuju odvojene sekcije posvećene obrazovanju, zapošljavanju, zdravstvu i stanovanju. Od ostalih oblasti koje su uključene u *Akcionom planu Republike Kosovo o implementaciji Strategije za integraciju Roma, Aškalija i Egipćana*, ona koja se najčešće pojavljuje u akcionim planovima kosovskih suseda i zemalja članica EU koje učestvuju u Dekadi jeste kultura, koja se pojavljuje u akcionim planovima šest zemalja. Dve zemlje su usvojile akcioni plan o registraciji, dok je samo Srbija usvojila akcioni plan za povratak i reintegraciju, ili

učesće i zastupljenost. Bezbednost, policija, i pravosuđe, sa druge strane, pojavljuju se zajedno kao podsegment akcionih planova tri zemlje.

2.2. *Obrazovanje u strategijama za Rome, Aškalije i Egipćane*

Kao što je već pomenuto, obrazovanje je predstavljeno kao jedna od 11 oblasti u tekućoj *Strategiji* za Rome, Aškalije i Egipćane, i kao jedna od devet oblasti u povezanom *Akcionom planu*. Opšti cilj ove oblasti jeste da „uspostavi inkluzivni i visokokvalitetni obrazovni sistem koji se zasniva na pravičnosti, jednakosti i poštovanju različitosti, kojima se doprinosi punoj integraciji pripadnika zajednica Roma, Aškalija i Egipćana u kosovsko društvo“. Dok prostor posvećen obrazovanju čini samo oko sedam odsto *Strategije*, obrazovanje čini skoro četvrtinu od ukupnog broja stranica u *Akcionom planu* i *Okviru prioriteta 2014–2015*.

Deo posvećen obrazovanju u *Akcionom planu*, koji obuhvata period 2009–2015, sadrži ukupno 25 aktivnosti organizovanih u okviru četiri cilja. *Okvir prioriteta 2014–2015* zadržava sve osim jedne aktivnosti iz *Akcionog plana* i dodaje osam zajedničkih preporuka iz EU i Ministarstva za evropske integracije za realizaciju u periodu od manje od dve godine. Raspoloživi podaci ukazuju da je ovo sabijanje vremenskog okvira iz *Akcionog plana* u *Okviru prioriteta* veoma nerealno.

Svrha i ciljevi u pogledu oblasti obrazovanja u *Strategiji* i *Akcionom planu* prikazani su u Okviru 1. Kao što će postati jasnije u Odeljku 3 ovog izveštaja, ovaj set svrhe i ciljeva ostaje relevantan kako se vremenski okvir tekuće *Strategije* približava kraju.

Okvir 1. Svrha i ciljevi u oblasti obrazovanja u *Strategiji* i *Akcionom planu* 2009–2015.

Svrha: Uspostaviti inkluzivni i visokokvalitetni obrazovni sistem koji se zasniva na pravičnosti, jednakosti i poštovanju različitosti, kojima se doprinosi punoj integraciji pripadnika zajednica Roma, Aškalija i Egipćana u kosovskom društvu.

Cilj 1: Značajno poboljšanje učesća u obrazovnom sistemu i kvaliteta obrazovanja za pripadnike zajednica Roma, Aškalija i Egipćana.

Cilj 2: Sprečavanje diskriminacije i segregacije u obrazovnom sistemu.

Cilj 3: Smisljena i efikasna saradnja između relevantnih institucija i organizacija u pogledu obrazovanja pripadnika zajednica Roma, Aškalija i Egipćana.

Cilj 4: Podizanje svesti zajednica i zainteresovanih strana zarad pružanja podrške obrazovanju pripadnika zajednica Roma, Aškalija i Egipćana.

Izvor: Vlada Republike Kosova

3. Preostale razlike u učešću u obrazovanju

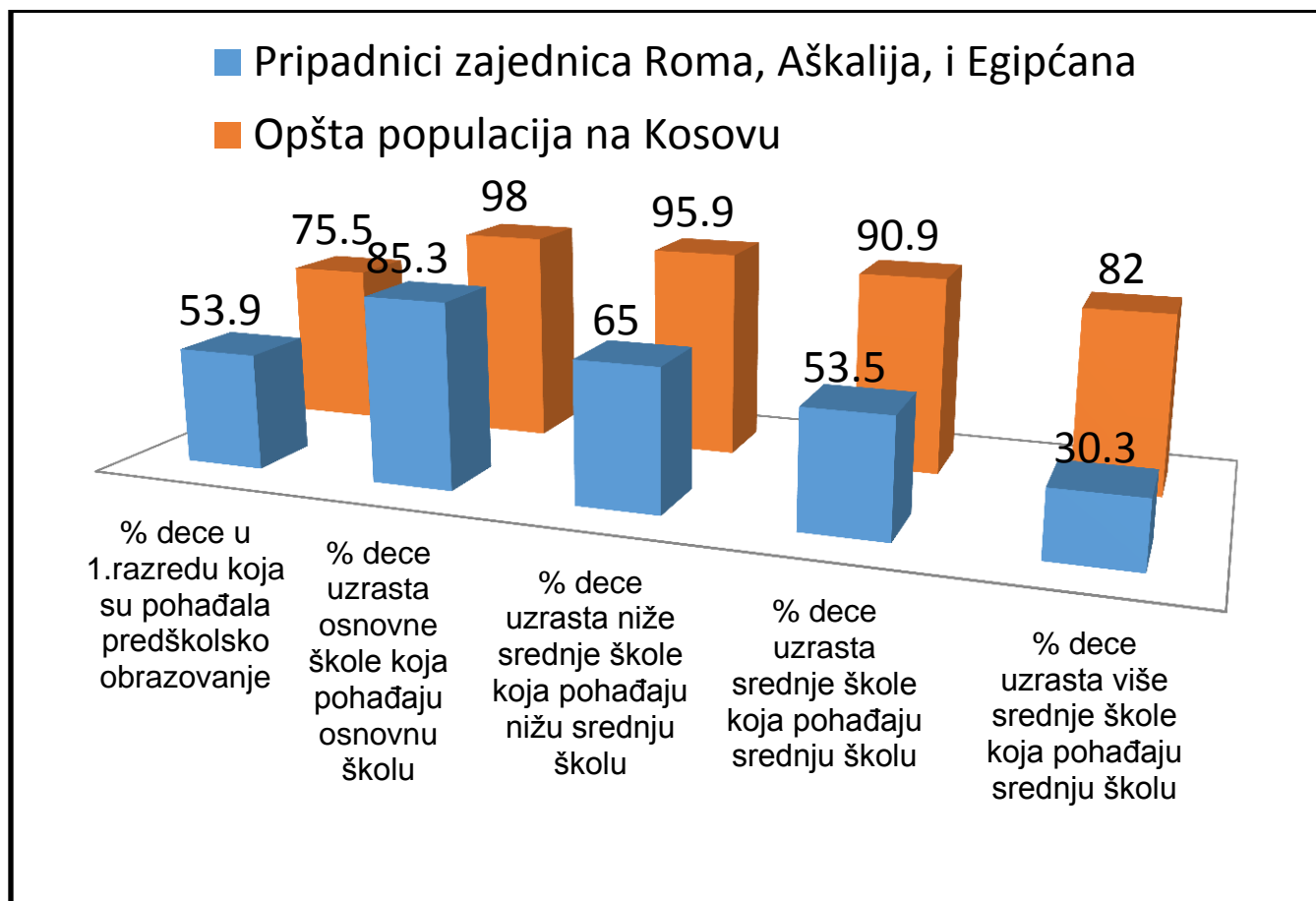
3.1. Dokumentovanje razlika

U svetlu tematske pokrivenosti i uzorka domaćinstava Roma, Aškalija i Egipćana, Istraživanje grupacija višestrukih pokazatelja na Kosovu (MICS) 2013–2014 pruža najnoviju sliku razlika u učešću između pripadnika zajednica Roma, Aškalija i Egipćana, s jedne strane, i opšte populacije, sa druge strane, od predškolskog do srednjoškolskog obrazovanja.¹⁵ Relativno uzan fokus na učešće u obrazovanju, a ne na obrazovanje u celini, odražava potrebu za izradom nacionalnog strateškog dokumenta zarad rešavanja specifičnih problema kroz holistički i koordinisani pristup koji omogućava merenje napretka. Na ovaj način, strateški dokumenti nisu samo deklaracije principa već i obaveza postizanja jasnih i konkretnih ciljeva, i, na taj način, stvaranje istinske razlike u životima onih kojima su namenjeni.

Kao što je prikazano na grafikonu 1, Romi, Aškalije i Egipćani imaju manje pristupa svakom nivou obrazovanja i više stope napuštanja škole od pripadnika opšte populacije. Dok su opadajuće stope učešća od osnovnog obrazovanja do nižeg srednjeg obrazovanja i od nižeg srednjeg do višeg srednjeg obrazovanja kod Roma, Aškalija i Egipćana i opšte populacije tipične i kod kosovskih suseda (kao što su i rastuće razlike u učešću od jednog nivoa do sledećeg), naročito značajna karakteristika nalaza MICS je da je učešće Roma, Aškalija i Egipćana veća, a razlika u odnosu na opštu populaciju manja u predškolskom obrazovanju nego u srednjem.

Na opštijem nivou, nalazi MICS pokazuju određeni napredak u pohađanju škole među decom pripadnicima zajednica Roma, Aškalija i Egipćana od usvajanja *Strategije i Akcionog plana*. Istovremeno, oni pokazuju da deca pripadnici zajednica Roma, Aškalija i Egipćana često ne dobijaju potrebnu podršku prilikom učenja van škole, tako da njihovo pohađanje ne mora dovesti do efikasnog učenja.

Grafikon 1. Učešće u obrazovanju među Romima, Aškalijama i Egipćanima i u opštoj populaciji

Izvor: Kosovska agencija za statistiku

3.2. Objašnjenje razlika

Uočene razlike u učešću u obrazovanju između Roma, Aškalija i Egipćana sa jedne strane, i opšte populacije, sa druge strane, rezultat su izuzetno nepovoljnog društveno-ekonomskog položaja Roma, Aškalija i Egipćana. Ovaj društveno-ekonomski nedostatak kombinuje se sa kulturnim razlikama između ovih populacija i većinskog stanovništva i čini pristup obrazovanju sve važnijim za integraciju pripadnika zajednica Roma, Aškalija i Egipćana. Istovremeno, i roditelji pripadnici zajednica Roma, Aškalija i Egipćana i nadležne institucije često nemaju dovoljno alata da bi obezbedili efikasnu inkluziju. U nastavku su opisani specifični faktori koji utiču na manje učešće Roma, Aškalija i Egipćana u obrazovanju u odnosu na opštu populaciju.

Pristup predškolskom obrazovanju. I pored toga što je više dece pripadnika zajednica Roma, Aškalija i Egipćana koja pohađaju predškolsko obrazovanje nego što idu u srednju školu, činjenica da tek polovina dece pripadnika zajednica Roma, Aškalija i Egipćana ne pohađa predškolsko obrazovanje kombinuje se sa većim razlikama između kulturnog i jezičkog okruženja kod kuće i u školi. Ovakva situacija decu pripadnike zajednica Roma, Aškalija i Egipćana stavlja u još nepovoljniji položaj u odnosu na decu iz većinskog stanovništva koja ne

pohađaju predškolsko obrazovanje. Predškolsko obrazovanje nije ni obavezno ni besplatno, a kapacitet predškolskih programa je manji od broja dece predškolskog uzrasta.

Troškovi pohađanja škole. Budući da većina pripadnika zajednica Roma, Aškalija i Egipćana živi u siromaštvu, izdaci za knjige, odeću, hranu, školski pribor i putovanja u vezi sa učešćem u obrazovanju često su previsoki.

Dečja radna snaga. Usko povezano sa troškovima pohađanja škole, siromaštvo mnogih porodica Roma, Aškalija i Egipćana igra ključnu ulogu u očekivanjima da deca školskog uzrasta (naročito ona starija od 10 godina) zarade prihod za porodicu kroz aktivnosti kao što su prikupljanje sekundarnih sirovina, prodaja robe široke potrošnje i pranje vetrobrana.

Rodne uloge. Učešće devojčica pripadnica zajednica Roma, Aškalija i Egipćana u obrazovanju pod negativnim je uticajem praksi koje uključuju rane brakove, nošenje marama na glavi (što je faktor u pogledu školskog nasilja), i očekivanja da starije devojčice ostanu kod kuće da se brinu o svojoj braći i sestrama dok njihovi roditelji zarađuju prihod za porodicu.

Jezičke barijere. U slučaju Roma (ali ne i Aškalija i Egipćana), odsustvo obrazovanja na maternjem jeziku doprinosi teškoćama u prvim godinama škole, a ove poteškoće se ogledaju u nedovoljnoj bazi znanja u kasnijim godinama.

Migracija. Značajni anegdotski dokazi ukazuju na to da su Romi, Aškalije i Egipćani previše zastupljeni među raseljenim licima i povratnicima tako da deca pripadnici Roma, Aškalija i Egipćana često nemaju potrebnu dokumentaciju, kao i iskustva sa kosovskim obrazovnim sistemom.

Rad na terenu. Različite institucije odgovorne za obezbeđivanje da sva deca budu u školi retko iniciraju komunikaciju sa porodicama, bilo kroz podsticanje učešća u obrazovanju ili izricanje kazni za neučestvovanje.

Nivo obrazovanja roditelja. Kao rezultat niskog nivoa obrazovanja, neki roditelji pripadnici zajednica Roma, Aškalija i Egipćana nisu dovoljno svesni važnosti obrazovanja za blagostanje svoje dece. Isti nizak nivo obrazovanja često predstavlja problem čak i kada postoji svest o tome koliko je obrazovanje važno jer roditelji nisu u mogućnosti da svojoj deci obezbede potrebnu podršku u izradi školskih zadataka.

Uslovi u školama. Nastavnici često ne pružaju podršku deci kojima je to potrebno, uključujući decu pripadnike zajednica Roma, Aškalija i Egipćana. Pored toga, škole uglavnom ne organizuju zakonski potrebne dopunske časove.

Samopouzdanje. Nizak nivo samopouzdanja mnoge dece pripadnika zajednica Roma, Aškalija i Egipćana kao članova manjine koje se već po izgledu razlikuju od većinskog stanovništva negativno utiče na njihov uspeh u školi, kao i na njihove odnose sa nastavnicima i vršnjacima iz većinske populacije.

4. Izveštavanje o implementaciji *Strategije*

4.1. Godišnji okvir izveštavanja

Zahvaljujući u velikoj meri tehničkoj pomoći UNICEF-a Kancelariji za dobro upravljanje (KDU) u razvoju sistema za praćenje i izveštavanje, kvalitet izveštavanja o realizaciji *Strategije* značajno je poboljšan od 2012. godine.¹⁶ Možda je najznačajnije to što je izveštavanje postalo konkretnije i specifičnije, što se ogleda u povećanju udela indikatora za koje su pristigli podaci: od 72 odsto 2012. na 79 odsto 2014. godine. Dostupnost podataka o budžetu za implementaciju *Strategije* takođe je povećan u odnosu na isti period.

Bez obzira na poboljšanja u izveštavanju o sprovođenju *Strategije* i njihovoj primeni u izradi godišnjih izveštaja od 2012. godine, nekoliko izazova je preostalo. Prvo, iako su indikatori i statistički podaci postali sastavni deo metodologije izveštavanja, procene stanja pokazatelja komplikuje ograničena uporedivost dostupnih podataka. Na sličan način, dostupnost podataka o budžetskim izdvajanjima je ograničena, kao i značajne informacije o konkretnim doprinosima tih izdvajanja implementaciji *Strategije*. Izrada godišnjih izveštaja od strane KDU dodatno se komplikuje zbog nedostatka jedinstvenog modela za izveštavanje o implementaciji *Strategije* od strane resornih ministarstava ka KDU. Osim toga, ne postoji sistem za proveru informacija dobijenih od nadležnih institucija, bilo od strane druge institucije ili organizacija civilnog društva. Konačno, proces izveštavanja – kao i implementacija *Strategije* u celini – pod negativnim je uticajem slabe koordinacije između KDU i resornih ministarstava direktno odgovornih za sprovođenje odgovarajućih mera predviđenih u *Strategiji*.

4.2. Izveštavanje o obrazovanju

Poboljšanja u izveštavanju o sprovođenju *Strategije* u celini su očigledna i u odnosu na sektor obrazovanja, sa povećanjem udela pokazatelja obrazovanja za koje su pristigli podaci od 73 odsto 2012. na 78 odsto 2014. godine. Verovatno je doprinos ovom pozitivnom razvoju dalo i smanjenje broja indikatora obrazovanja sa 101 2012. na 77 2014. godine, što je efikasno smanjilo teret u vezi sa izveštavanjem. Pored toga, u periodu između 2012. i 2014. godine povećana je dostupnost podataka o budžetskim izdvajanjima i potrošnji u oblasti obrazovanja. Dok je prijavljen nivo potrošnje MONT bio skoro konstantan 2013. i 2014. godine (231.000 evra i 232.000 evra, respektivno), udeo MONT u ukupnoj potrošnji na implementaciji *Strategije* pao je sa 14 odsto na osam odsto od jedne godine do druge.

Možda ne iznenađuje to što obrazovanje sa drugim oblastima *Strategije* ima zajedničko i to da čak i poboljšane prakse izveštavanja ostavljaju neke hitne potrebe neispunjenim. Na primer, tekst godišnjeg izveštaja za 2014. godinu jasno ukazuje da su neke aktivnosti od značaja za odredbe *Strategije* u oblasti obrazovanja realizovane, ali ne postoji jasan i konzistentan odnos između teksta izveštaja i 24 navedene aktivnosti i osam Preporuka EU/MEI *Okvira prioriteta 2014–2015*. Kao rezultat toga, u kojoj meri je *Strategija* implementirana ne može se lako proceniti tako da su informacije o uticaju *Strategije* izuzetno oskudne. Iako je konkretan primer nedostatka jasnoće i konzistentnosti karakteristika godišnjeg izveštaja dat u Okviru 2, i dalje je veći problem kompletno i neobjašnjivo odsustvo izveštavanja za 2014. godinu po pitanju jednog cilja u obrazovnom sektoru, uprkos činjenici da su tri od četiri aktivnosti predviđene ovim ciljem planirane za implementaciju 2014. godine *Okvirom prioriteta*.¹⁷

Još jedna neostvorena potreba novog sistema izveštavanja odnosi se na izveštavanje o kvantitativnim podacima. Uopšteno govoreći, cifre u godišnjim izveštajima jesu apsolutni brojevi, tako da oni govore čitaocu koliko ljudi je imalo koristi od date mere. S obzirom na to da se poboljšanje situacije Roma, Aškalija i Egipćana odnosi na obezbeđivanje većeg učešća ovih populacija putem mera podrške, ipak su kvantitativni podaci najrelevantniji kada daju informacije o proporciji tog obezbeđenja.

Godišnji izveštaj za 2014. godinu takođe sadrži tri preporuke za sektor obrazovanja:

- „Postoji potreba za većom posvećenošću opština implementaciji Akcionog plana“;
- „Povećanje saradnje između sektora i opštinskih vlasti“ i
- „MONT treba da nastavi sa obezbeđivanjem stipendija i da razmotri njihovo povećanje kako bi više učenika pripadnika zajednica Roma, Aškalija i Egipćana pohađalo srednju školu“.¹⁸

Iako preporuke možda izgledaju smisljeno, nedostatak bilo kakvog pomena izveštaja o problemima u prethodnom tekstu čijem rešavanju ovi pristupi mogu pomoći ostavlja nejasnoću kako se može očekivati da realizacija preporuka doprinese realizaciji četiri obrazovna cilja *Strategije*.

Okvir 2. Izveštavanje o obrazovnom cilju Akcionog plana

Akcionni plan Republike Kosovo za sprovođenje Strategije za integraciju Roma, Aškalija i Egipćana predviđa četiri aktivnosti i isto toliko akcija usmerenih ka implementaciji drugog cilja u sektoru obrazovanja, „Prevenција diskriminacije i segregacije u obrazovnom sistemu“, kako je prikazano ispod.

Aktivnosti	Akcije
2.1. Analiza stanja u pogledu segregacije i diskriminacije u obrazovanju	2.1.1. MONT, u partnerstvu sa NVO, organizuje istraživanje o prisustvu segregacije i diskriminacije pripadnika zajednica Roma, Aškalija i Egipćana u obrazovnom sistemu na Kosovu.
2.2. Sprečavanje segregacije i diskriminacije preko zakonskih akata	2.2.1. Usvajanje akata i administrativnih uredbi za sprečavanje akata segregacije.
2.3. Obuka za zaposlene i službenike u obrazovanju u pogledu otklanjanja predrasuda	2.3.1. Zaposleni i službenici u oblasti obrazovanja obučeni su za otklanjanje tema predrasuda, kao i u pogledu programa međuetničke i interkulturalne tolerancije.
2.4. Podizanje svesti pripadnika zajednica Roma, Aškalija i Egipćana o oblicima diskriminacije i segregacije u obrazovanju	2.4.1. Izgradnja kapaciteta pripadnika zajednica Roma, Aškalija i Egipćana u prepoznavanju segregacije u obrazovanju, dokazivanju, i naknadnim akcijama

Izveštaj o evaluaciji Okvira prioriteta za 2014. godinu o sprovođenju Akcionog plana i Strategije za integraciju pripadnika zajednica Roma, Aškalija i Egipćana 2014–2015 KDU daje sledeće informacije o realizaciji aktivnosti usmerenih ka realizaciji ovog cilja:

Cilj 1.2: Sprečavanje diskriminacije i segregacije u obrazovnom sistemu

U školama su organizovane radionice za nastavnike u pogledu otklanjanja predrasuda, a takođe je 6 službenika i 6 zaposlenih u obrazovanju obučeno za otklanjanju predrasuda. Međutim, analiza stanja u vezi sa segregacijom i diskriminacijom u obrazovanju u sklopu okvira prioriteta još uvek nije obavljena.

Prošle godine, nakon brzog reagovanja od strane MONT u saradnji sa ODO o stavljanju učenika pripadnika zajednica Roma, Aškalija i Egipćana u posebnu paralelu, nije bilo slučajeva segregacije u školama. Učenici pripadnici zajednica Roma, Aškalija i Egipćana pohađaju nastavu sa učenicima iz većinskih zajednica.

Nije bilo prepreka u postizanju ovog cilja. Obrazovne politike Vlade u skladu su sa ciljem i te politike neposredno primenjuju u učionici.

Predstavljene informacije su očigledno relevantne za cilj. Preciznije, tekst pruža informacije o realizaciji dve planirane aktivnosti u okviru cilja (doduše, bez numeracije koja se koristi u *Akcionom planu*):

- Održane su radionice o borbi protiv diskriminacije za nastavnike i zaposlene u obrazovanju, tako da je Aktivnost 2.3 sprovedena.
- Analiza segregacije i diskriminacije, predviđena u okviru Aktivnosti 2.1, nije završena. Istovremeno, međutim, u tekstu nedostaju informacije o statusu druge dve planirane aktivnosti (tj. Aktivnosti 2.2 i 2.4).

5. Zaključci

5.1. Pregled ključnih tačaka

Obrazovanje je istovremeno i univerzalno ljudsko pravo i neophodan uslov za funkcionisanje i prosperitet modernog društva. U kontekstu Kosova, obrazovanje je takođe posebno važno zbog njegovog doprinosa institucionalizaciji i normalizaciji društvenih odnosa, kao i za sveukupnu integraciju osoba na marginama društva. Centralna i višestruka uloga obrazovanja je, u skladu sa tim, prepoznata u strateškim dokumentima izdatim od strane ključnih kosovskih institucija, kao i u izjavama predstavnika ovih institucija na konferenciji održanoj aprila 2014. godine, koja je dala povod za formiranje Grupe za razmatranje pitanja obrazovanja prisilnih povratnika i Roma, Aškalija i Egipćana.

Uzimajući u obzir činjenicu da važenje *Strategije za integraciju Roma, Aškalija i Egipćana u Republici Kosovo* i povezanog *Akcionog plana* ističe 2015. godine, rad Grupe za razmatranje tokom cele godine usredsređen je na sistematizaciju iskustava proisteklih iz sprovođenja *Strategije* i *Akcionog plana*, sa namerom da se doprinese izradi strateškog dokumenta koji će zameniti sadašnju *Strategiju*. Teme sastanaka Grupe za razmatranje tokom 2015. godine ističu ovu usredsređenost: status implementacije *Strategije*, godišnji okvir izveštavanja u pogledu *Strategije* izgradnja sveobuhvatne strategije za obrazovanje Roma, Aškalija i Egipćana.

Strategija i *Akциони plan* Kosova obuhvataju veći broj oblasti nego što je slučaj sa odgovarajućim dokumentima većine kosovskih suseda i zemalja članica EU koje učestvuju u Dekadi inkluzije Roma. Obuhvatanje obrazovanja je, međutim, zajedničko za sve, pri čemu je ta oblast jedna od 11 oblasti *Strategije* i jedna od devet oblasti *Akcionog plana*. U pravcu realizacije opšte svrhe uspostavljanja obrazovnog sistema koji doprinosi punoj integraciji Roma, Aškalija i Egipćana u društvu, *Akциони plan* obuhvata 25 aktivnosti u okviru četiri cilja. *Okvir prioriteta 2014–2015.* sažima sve osim jedne od aktivnosti u mnogo kraći vremenski rok, dodajući osam zajedničkih preporuka EU i Ministarstva za evropske integracije. Kako se vremenski okvir tekuće *Strategije* približava kraju, svrha i ciljevi *Strategije* su i dalje relevantni.

Nalazi Istraživanja grupacija višestrukih pokazatelja na Kosovu 2013–2014. pokazuju da Romi, Aškalije i Egipćani i dalje imaju manji pristup svakom nivou obrazovanja i više stope napuštanja škole od opšte populacije. Uočene razlike u učešću u obrazovanju između Roma, Aškalija i Egipćana, sa jedne strane, i opšte populacije, sa druge strane, rezultat su izuzetno nepovoljnog društveno-ekonomskog položaja Roma, Aškalija i Egipćana. Ovaj društveno-ekonomski nedostatak kombinuje se sa kulturnim razlikama između ovih populacija i većinskog stanovništva, što pristup obrazovanju čini još važnijim za integraciju pripadnika zajednica Roma, Aškalija i Egipćana. Istovremeno, roditelji pripadnici zajednica Roma, Aškalija i Egipćana, ali i nadležne institucije često nemaju dovoljno alata za obezbeđivanje efikasne inkluzije.

Iako je kvalitet izveštavanja o realizaciji *Strategije* znatno poboljšan od 2012. godine, preostali izazovi su očigledni u odnosu na dokument u celini, a posebno u sektoru obrazovanja. Kao rezultat toga, ne može se lako proceniti u kojoj meri je *Strategija* implementirana, tako da su informacije o uticaju *Strategije* izuzetno oskudne. Osim toga, osnova za preporuke koje se nude u godišnjim izveštajima o implementaciji *Strategije* su nejasne.

5.2. Preporuke

Na osnovu prethodnih poglavlja ovog izveštaja, preporuke date u nastavku imaju za cilj da obezbede osnovu za konačno oblikovanje obrazovnih mera u strateškom dokumentu koji će zameniti *Strategiju za integraciju pripadnika zajednica Roma, Aškalija i Egipćana u Republici Kosovo* i povezani *Akcioni plan*.

Opšte:

5.2.1. *Razviti holistički pristup na centralnom nivou.* KDU bi trebalo da poveže relevantne institucije i organizacije zarad koordinacije u pripremi i sprovođenju novog strateškog dokumenta. Istovremeno, treba ojačati saradnju između Ministarstva obrazovanja, nauke i tehnologije i Ministarstva rada i socijalne zaštite zarad boljeg pružanja socijalne pomoći roditeljima i učešća dece u obrazovanju. Ostala ključna ministarstva za razvoj holističkog pristupa obrazovanju Roma, Aškalija i Egipćana na Kosovu jesu Ministarstvo za zajednice i povratak i Ministarstvo unutrašnjih poslova.

5.2.2. *Osigurati koordinaciju na lokalnom nivou.* Uz podršku Ministarstva obrazovanja, nauke i tehnologije, kao i relevantnih organizacija civilnog društva, Opštinske direkcije za obrazovanje treba da povećaju svoju usredsređenost na škole koje pohađaju deca koja pripadaju zajednicama Roma, Aškalija i Egipćana. Zakonom uspostavljena (i multisektorska) grupa za prevenciju napuštanja škole treba da bude operativna u svakoj školi. Takođe treba posvetiti pažnju uspostavljanju namenskih opštinskih mehanizama za koordinaciju sprovođenja centralne strategije u pogledu Roma, Aškalija i Egipćana, primenom primera iz modela Romskih informativnih centara u Makedoniji.

Povećanje učešća u obrazovanju:

5.2.3. *Uključiti roditelje.* Organizacije civilnog društva treba da rade na motivisanju roditelja da podrže obrazovanje svoje dece. Pored toga, pripadnici zajednica Roma, Aškalija i Egipćana treba da budu uključeni u školske savete i savete roditelja.

5.2.4. *Obezbediti obrazovanje za odrasle.* Sa namerom omogućavanja roditeljima pripadnicima zajednica Roma, Aškalija i Egipćana da efikasnije podrže obrazovanje svoje dece i da se efikasnije takmiče na tržištu rada, treba pripremiti i realizovati obrazovne programe za odrasle.

5.2.5. *Poboljšati pristup predškolskom obrazovanju.* Uzimajući u obzir značaj predškolskog obrazovanja za kasnije školske rezultate dece čije se kulturno i lingvističko okruženje kod kuće razlikuje od okruženja većine, kao i činjenicu da će ovaj nivo obrazovanja uskoro postati obavezan, treba posvetiti veću pažnju predškolskom obrazovanju dece pripadnika zajednica Roma, Aškalija i Egipćana.

5.2.6. *Institucionalizovati Centre za učenje.* Uloge Centara za učenje i pratećih posrednika u povećanju učešća u obrazovanju dece pripadnika zajednica Roma, Aškalija i Egipćana kroz mere koje uključuju predškolsku pripremu i organizaciju dodatne nastave u osnovnom obrazovanju treba da budu prenete državnim strukturama. Pri tome, posebno treba voditi računa da se osigura da se motivacija pružena u Centrima za učenje lokalnim pripadnicima zajednica Roma, Aškalija i

Egipćana (što pokazuje veće učešće Roma, Aškalija i Egipćana u predškolskom obrazovanju nego u srednjem obrazovanju) očuva nakon transfera.

5.2.7. *Pripremiti škole za decu pripadnike zajednica Roma, Aškalija i Egipćana.* Školskom osoblju treba obezbediti obuku o inkluzivnom obrazovanju, što je neophodno da bi bili u mogućnosti da rešavaju obrazovne potrebe i da služe kao uzori za sve učenike, bez obzira na pripadnost zajednici.

5.2.8. *Predstaviti pozitivne primere Roma, Aškalija i Egipćana.* Pored preduzetih mera u školama, organizacije civilnog društva imaju ulogu u izgradnji samopouzdanja kod dece pripadnika zajednica Roma, Aškalija i Egipćana, ukazujući im na primere odraslih iz njihovih zajednica koji su dostigli uspeh na osnovu svog obrazovanja.

Poboljšanje izveštavanja i planiranja:

5.2.9. *Konsolidovati koordinaciju.* Treba oformiti namensku službu sa dovoljno ovlašćenja i resursa (i ljudskih i materijalnih) za koordinaciju aktivnosti institucija na centralnom nivou, uključenih u sprovođenje politika za Rome, Aškalije i Egipćane, nadgledanje sprovođenja odgovarajućih politika na lokalnom nivou, ugovaranje redovnih eksternih evaluacija sprovedenih mera u pravcu realizacije strateških prioriteta, i sastavljanje, sintezu i širenje informacija o realizaciji. Ova služba bi u najvećoj mogućoj meri trebalo da bude sastavljena od strane kvalifikovanih Roma, Aškalija i Egipćana.

5.2.10. *Institucionalizovati komunikaciju među relevantnim institucijama.* Sa namerom maksimiziranja sposobnosti Radne grupe za Akcioni plan ili njenog naslednika za koordinaciju, razmenu informacija, monitoring, i postavljanje prioriteta u pogledu strategije za Rome, Aškalije i Egipćane, sastav ove grupe treba da obuhvati ključne institucije odgovorne za sve oblasti obuhvaćene novim strateškim dokumentom. Agencija za statistiku Kosova takođe treba da budu uključena u ovu grupu.

5.2.11. *Usredsrediti se na uticaj.* Podatke o položaju Roma, Aškalija i Egipćana treba uporediti sa osnovnim vrednostima u strateškim dokumentima, uz izdvajanje naučenih lekcija u kojima je očigledan nedostatak uticaja ili negativan uticaj.

5.2.12. *Uključiti civilno društvo.* Uključivanje civilnog društva u različitim fazama, kao što je obezbeđivanje informacija ili provera podataka, može doprineti kvalitetu izveštavanja. Konsultacije Evropske komisije sa organizacijama civilnog društva pružaju pozitivan model u tom pogledu.

5.2.13. *Osnovne preporuke.* Preporuke date u izveštajima treba da budu eksplicitno povezane sa podacima o realizaciji relevantnih ciljeva.

5.2.14. *Povezati izveštavanje i planiranje.* Da bi se omogućilo da nalazi iz godišnjeg izveštaja budu uzeti u obzir u planiranju aktivnosti i pratećih budžetskih sredstava za narednu godinu, proces izveštavanja treba da bude završen najkasnije do kraja prvog kvartala te godine. Očekivani datumi objavljivanja treba da budu poznati unapred, zarad olakšavanja koordinisanog odgovora na nalaze.

Završne napomene

¹ Generalna skupština UN, *Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima* (Pariz: Ujedinjene nacije, 1948), član 26.

² Komitet ministara, *Preporuka KM/Rec (2007)6 Komiteta ministara državama članicama o javnoj odgovornosti za visoko obrazovanje i istraživanje* (Strazbur: Savet Evrope, 2007), član 5.

³ Videti Klemen Miklavič, *Konferencija o obrazovanju povratnika i Roma, Aškalija i Egipćana: izazovi i rešenja. Opšti izveštaj* (Priština: Savet Evrope, 2014), str. 3.

⁴ Bez obzira na razlike između Roma, Aškalija i Egipćana, kao i između Roma, Aškalija i Egipćana, sa jedne strane, i prisilnih povratnika, s druge strane, postoji značajno preklapanje u pogledu pripadnosti kategorijama „Roma, Aškalija i Egipćana“ i „prisilnih povratnika“, kao i u pogledu potreba Roma, Aškalija i Egipćana kao odvojenih grupa.

⁵ Klemen Miklavič, *Konferencija o obrazovanju povratnika i Roma, Aškalija i Egipćana: izazovi i rešenja. Opšti izveštaj* (Priština: Savet Evrope, 2014), str. 2.

⁶ *Ibid.*, str. 2–3.

⁷ Glavni cilj projekta ACCESS jeste obezbeđivanje veće društvene kohezije i poverenja među zajednicama, i unapređenje društveno-ekonomskog razvoja ugroženih povratnika i pripadnika zajednica Roma, Aškalija i Egipćana na Kosovu. Projekat ima za cilj da podrži aktivne mere koje su preduzete u pravcu integracije i inkluzije ovih zajednica u obrazovni sistem u celini i školovanje posebno, usredsređivanjem na tri kategorije direktnih korisnika: pripadnike zajednica Roma, Aškalija i Egipćana; prisilne povratnike iz zajednica Roma, Aškalija i Egipćana; i prisilne povratnike iz drugih zajednica. Projekat ACCESS nastoji da izgradi kapacitete lokalnih institucija kroz direktno uključivanje kosovskih vlasti u svoje aktivnosti, zarad omogućavanja pristupa formalnom obrazovanju i redovnom pohađanju nastave pripadnika zajednica Roma, Aškalija i Egipćana i prisilnih povratnika; integracije principa inkluzivnog i interkulturalnog obrazovanja u školskim strategijama; integracije Roma, Aškalija i Egipćana, kao i prisilnih povratnika u lokalnim zajednicama sa efikasnom lokalnom socijalnom mrežom podrške; i priznavanja romskog jezika u školi i promocije romskog jezika kao prava i sredstva za izgradnju pozitivnog kulturnog identiteta za romsku decu.

⁸ Videti Vlada Republike Kosovo, *Strategija za integraciju Roma, Aškalija i Egipćana u Republici Kosovo, 2009–2015* (Priština: Vlada Republike Kosovo, 2008); *Akcioni plan Republike Kosovo za sprovođenje Strategije za integraciju Roma, Aškalija, i Egipćana, 2009–2015* (Priština: Vlada Republike Kosovo, 2009); takođe Kancelarija za dobro upravljanje, *Izveštaj o napretku za 2012. godinu o implementaciji Akcionog plana i Strategije Republike Kosovo za integraciju Roma, Aškalija i Egipćana, 2009–2015*; *Lokalna procena 2013. i Okvir prioriteta 2014–2015* (Priština: Kancelarija za dobro upravljanje, 2014).

⁹ Zemlje učesnice Dekade inkluzije Roma (2005–2015) koje su usvojile strategije za Rome jesu Albanija, Bosna i Hercegovina, Bugarska, Hrvatska, Češka, Mađarska, Makedonija, Crna Gora, Rumunija, Srbija, Slovačka, Slovenija i Španija. Slovenija se razlikuje od drugih zemalja koje su usvojile strategiju u tome što je posmatrač a ne punopravna članica Dekade. Ostali posmatrači u okviru Dekade – Moldavija, Norveška i Sjedinjene Američke Države – nisu usvojile strategiju o Romima. Dekada je počela deklaracijom vlada devet istočnoevropskih zemalja i niza međunarodnih partnera pod vođstvom Instituta za otvoreno društvo i Svetske banke u cilju „eliminisanja diskriminacije i uklanjanja neprihvatljivih razlika između Roma i ostatka društva“. Videti Međunarodni upravni odbor, *Dekada inkluzije Roma 2005–2015: Projektni zadatak* (Budimpešta: Međunarodni upravni odbor 2005); www.romadecade.org.

¹⁰ Videti Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, *Strategija za unapređivanje položaja Roma u Republici Srbiji* (Beograd: Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, 2010); Vijeće ministara Bosne i Hercegovine, *Strategija Bosne i Hercegovine za rješavanje problema Roma [Strategy of Bosnia and Herzegovina for Solving the Problems of the Roma]* (Sarajevo: Vijeće Ministara Bosne i Hercegovine 2005).

¹¹ Videti Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, *Strategija za poboljšanje položaja Roma i Egipćana u Crnoj Gori 2012–2016* (Podgorica: Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, 2012).

¹² Videti Vlada Republike Albanije, *Nacionalna strategija za poboljšanje životnih uslova Roma* (Tirana: Vlada Republike Albanije, 2003); Vlada Republike Slovenije, *Nacionalni program mera Vlade Republike Slovenije za Rome za period 2010–2015* (Ljubljana: Vlada Republike Slovenije, 2010); Vlada Rumunije, *Strategija Vlade*

Rumunije za inkluziju rumunskih građana koji pripadaju romskoj nacionalnoj manjini (Bukurešt: Vlada Rumunije, 2011); Vlada Republike Slovačke, *Strategija Republike Slovačke za integraciju Roma do 2020. godine* (Bratislava: Vlada Republike Slovačke, 2012); Vlada Španije, *Nacionalna strategija za integraciju Roma u Španiji 2012–2020* (Madrid: Vlada Španije, 2012); Ministar za ljudska prava, *Koncept za integraciju Roma 2010–2013* (Prag: Vlada Češke, 2009); Ministerstvo za trud i socijalna politika, *[Strategija za Romite vo Republika Makedonija 2014–2020]* *[Strategija za Rome u Republici Makedoniji 2014–2020]* (Skoplje: Ministerstvo za trud i socijalna politika, 2014); Ministerstvo za državnu upravu i pravosuđe, *Nacionalna strategija za socijalnu inkluziju: Ekstremno siromaštvo, dečje siromaštvo, Romi (2011–2020)* (Budimpešta: Ministerstvo za državnu upravu i pravosuđe, 2011); Nacionalni savet za saradnju na etničkim pitanjima i pitanjima integracije, *Nacionalna strategija za integraciju Roma Republike Bugarske (2012–2020)* (Sofija: Nacionalni savet za saradnju na etničkim pitanjima i pitanjima integracije, 2012); Vlada Republike Hrvatske, *Nacionalna strategija za uključivanje Roma za razdoblje od 2013. do 2020. godine* *[National Strategy for the Inclusion of the Roma, for the Period from 2013 to 2020]* (Zagreb: Vlada Republike Hrvatske, 2012).

¹³ Nedavno je iste ove četiri teme usvojila Evropska komisija u pozivu članicama EU da usvoje nacionalne strategije za integraciju Roma. Videti Evropska komisija, *Okvir EU za nacionalne strategije za integraciju Roma do 2020. Saopštenje Komisije Evropskom parlamentu, Savetu, Evropskom ekonomskom i socijalnom komitetu i Komitetu regiona COM (2011) 173 konačna verzija* (Brisel: Komisija Evropskih zajednica, 2011).

¹⁴ Videti Vlada Bugarske, *Nacionalni akcioni plan: Dekada inkluzije Roma 2005–2015* (Sofija: Vlada Bugarske, 2005); Vlada Republike Češke, *Dekada inkluzije Roma 2005–2015: Nacionalni akcioni plan* (Prag: Vlada Republike Češke, 2005); Vlada Republike Mađarske, *Strateški plan programa Dekade inkluzije Roma* (Budimpešta: Vlada Republike Mađarske, 2007); Vlada Republike Slovačke, *Revidirani Nacionalni akcioni plan Dekade inkluzije Roma 2005–2015 za godine 2011–2015* (Bratislava: Vlada Republike Slovačke, 2011); Ministerstvo za ljudska i manjinska prava, *Akcioni plan za sprovođenje Strategije za poboljšanje položaja Roma i Egipćana u Crnoj Gori 2012–2016 za 2012. godinu* *[Action Plan for Implementation of the Strategy for Improving the Position of Roma and Egyptians in Montenegro 2012–2016 for 2012]* (Podgorica: Ministerstvo za ljudska i manjinska prava, 2012); Ministerstvo za trud i socijalna politika, *Revizija na Nacionalnite akciski planovi od „Dekadata za uključivanje na Romite 2005–2015“ i Strategija za Romite vo Republika Makedonija za period 2009–2011* *[Revizija nacionalnih akcionih planova Dekade inkluzije Roma 2005–2015 i Strategija za Rome u Republici Makedoniji za period 2009–2011]* (Skopje: Ministerstvo za trud i socijalna politika, 2009); *Nacionalen akciski plan za unapređivanje na opštественata položba na Romkite vo R. Makedonija 2011–2013* *[Nacionalni akcioni plan za unapređenje društvenog položaja Romkinja u Republici Makedoniji 2011–2013]* (Skopje: Ministerstvo za trud i socijalna politika, 2010); *Ministarstvo za ljudska prava i izbeglice, Revidirani Akcioni plan Bosne i Hercegovine o obrazovnim potrebama Roma* (Sarajevo: Ministerstvo za ljudska prava i izbeglice, 2010); *Revidirani akcioni plan Bosne i Hercegovine za rešavanje problema Roma u oblasti zapošljavanja, stambenog zbrinjavanja, i zdravstvene zaštite 2013–2016* (Sarajevo: Ministerstvo za ljudska prava i izbeglice, 2013); Ministerstvo zdravlja, socijalne politike i ravnopravnosti, *Akcioni plan za razvoj romske populacije 2010–2012* (Madrid: Ministerstvo zdravlja, socijalne politike i ravnopravnosti, 2010); Ministerstvo za ljudska i manjinska prava, *Strategija za unapređivanje položaja Roma u Republici Srbiji* (Beograd: Ministerstvo za ljudska i manjinska prava, 2010); Ministerstvo za rad, socijalna pitanja i jednake mogućnosti, *Nacionalni akcioni plan za Dekadu inkluzije Roma 2010–2015* (Tirana: Ministerstvo za rad, socijalna pitanja i jednake mogućnosti, 2009); Vlada Republike Hrvatske, *Akcijski plan za provedbu Nacionalne strategije za uključivanje Roma, za razdoblje od 2013. do 2015. godine* *[Akcioni plan za sprovođenje Nacionalne strategije za inkluziju Roma, za period od 2013. do 2015. godine]* (Zagreb: Vlada Republike Hrvatske, 2013). Rumunija i Slovenija nisu usvojile odvojene akcione planove za realizaciju ciljeva postavljenih u njihovim strategijama o Romima, ali obe strategije sadrže informacije o planiranim merama. Videti Vlada Republike Slovenije, *Nacionalni program mera za Rome Vlade Republike Slovenije za period 2010–2015* (Ljubljana: Vlada Republike Slovenije, 2010); Vlada Rumunije, *Strategija Vlade Rumunije za inkluziju rumunskih građana koji pripadaju romskoj nacionalnoj manjini* (Bukurešt: Vlada Rumunije, 2011).

¹⁵ U realizaciji Kosovske agencije za statistiku, uz tehničku podršku UNICEF-a, Istraživanje grupacija višestrukih pokazatelja obuhvatilo je ukupno 4406 domaćinstava, uključujući 1177 domaćinstava Roma, Aškalija i Egipćana. Videti <http://ask.rks-gov.net/eng/mics>.

¹⁶ Videti Kancelarija za dobro upravljanje, *Izveštaj o napretku za 2012. godinu u implementaciji Akcionog plana i Strategije Republike Kosovo za integraciju Roma, Aškalija i Egipćana, 2009–2015; Lokalna procena 2013. i Okvir prioriteta 2014–2015* (Priština: Kancelarija za dobro upravljanje, 2014); *Četvrti izveštaj o evaluaciji implementacije Akcionog plana i Strategije za integraciju Roma, Aškalija i Egipćana za 2013. godinu* (Priština: Kancelarija za

dobro upravljanje, 2014); *Izveštaj o evaluaciji okvira prioriteta za 2014. godinu u pogledu sprovođenja Akcionog plana i Strategije za integraciju Roma, Aškalija i Egipćana 2014–2015* (Priština: Kancelarija za dobro upravljanje, 2015).

¹⁷ Aktivnosti u okviru Cilja 4 („Podizanje svesti zajednica i zainteresovanih strana za podršku obrazovanju pripadnika zajednica Roma, Aškalija i Egipćana“), najavljene za realizaciju 2014. godine u sklopu *Okvira prioriteta* jesu organizovanje sportskih i kulturnih aktivnosti (Aktivnost 1.4.1); promovisanje vrednosti, nasleđa i identiteta Roma, Aškalija i Egipćana (Aktivnost 1.4.3); i izgradnja odnosa poverenja između škole i porodice (Aktivnost 1.4.4). Videti Kancelarija za dobro upravljanje, *Izveštaj o napretku za 2012. godinu o implementaciji Akcionog plana i Strategije Republike Kosovo za integraciju Roma, Aškalija, i Egipćana, 2009–2015*; Lokalna procena 2013. i *Okvir prioriteta 2014–2015* (Priština: Kancelarija za dobro upravljanje, 2014).

¹⁸ *Izveštaj o evaluaciji okvira prioriteta za 2014. godinu u pogledu sprovođenja Akcionog plana i Strategije za integraciju Roma, Aškalija i Egipćana 2014–2015* (Priština: Kancelarija za dobro upravljanje, 2015).

Konsultovani izvori

- Komitet ministara. 2007. *Preporuka KM/Rec (2007)6 Komiteta ministara državama članicama o javnoj odgovornosti za visoko obrazovanje i istraživanje*. Strazbur: Savet Evrope.
- Vlada Bugarske. 2005. *Nacionalni akcioni plan: Dekada inkluzije Roma 2005–2015*. Sofija: Vlada Bugarske.
- Vlada Rumunije. 2011. *Strategija Vlade Rumunije za inkluziju rumunskih građana koji pripadaju romskoj nacionalnoj manjini*. Bukurešt: Vlada Rumunije.
- Vlada Španije. 2012. *Nacionalna strategija za integraciju Roma u Španiji 2012–2020*. Madrid: Vlada Španije.
- Vlada Republike Češke. 2005. *Dekada inkluzije Roma 2005–2015: Nacionalni akcioni plan*. Prag: Vlada Republike Češke.
- Vlada Republike Albanije. 2003. *Nacionalna strategija za poboljšanje životnih uslova Roma*. Tirana: Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju.
- Vlada Republike Mađarske. 2007. *Strateški plan programa Dekade inkluzije Roma*. Budimpešta: Vlada Republike Mađarske.
- Vlada Republike Kosovo. 2008. *Strategija za integraciju Roma, Aškalija i Egipćana u Republici Kosovo, 2009–2015*. Priština: Vlada Republike Kosovo.
- _____. 2009. *Akcioni plan Republike Kosovo o implementaciji Strategije za integraciju Roma, Aškalija i Egipćana, 2009–2015*. Priština: Vlada Republike Kosovo.
- Vlada Republike Slovenije. 2010. *Nacionalni program mera za Rome Vlade Republike Slovenije za period 2010–2015*. Ljubljana: Vlada Republike Slovenije.
- Vlada Republike Slovačke. 2011. *Revidirani Nacionalni akcioni plan Dekade inkluzije Roma 2005–2015 za godine 2011–2015*. Bratislava: Vlada Republike Slovačke.
- _____. 2012. *Strategija Republike Slovačke za integraciju Roma do 2020*. Bratislava: Vlada Republike Slovačke.
- Međunarodni Upravni odbor. 2005. *Dekada inkluzije Roma 2005–2015: Projektni zadatak*. Bukurešt: Međunarodni Upravni odbor.
- Kosovska agencija za statistiku. 2015. „Istraživanje grupacija višestrukih pokazatelja u Republici Kosovo 2013–2014“. Internet stranica [pristupljeno 29. oktobra 2015]. Dostupno na <http://ask.rks-gov.net/eng/mics>.
- Miklavič, Klemen. 2014. *Konferencija o obrazovanju povratnika i Roma, Aškalija i Egipćana: izazovi i rešenja. Opšti izveštaj*. Priština: Savet Evrope.

Ministarstvo za ljudska i manjinska prava. 2012. *Akcioni plan za sprovođenje Strategije za poboljšanje položaja Roma i Egipćana u Crnoj Gori 2012–2016 za 2012. godinu* [Action Plan for Implementation of the Strategy for Improving the Position of Roma and Egyptians in Montenegro 2012-2016 for 2012]. Podgorica: Ministarstvo za ljudska i manjinska prava.

Ministar za ljudska prava. 2009. *Koncept za integraciju Roma 2010–2013*. Prag: Vlada Republike Češke.

Ministerstvo za trud i socijalna politika. 2009. *Revizija na Nacionalnite akciski planovi od „Dekadata za uključivanje na Romite 2005-2015“ i Strategija za Romite vo Republika Makedonija za period 2009-2011* [Revizija nacionalnih akcionih planova Dekade inkluzije Roma 2005-2015 i Strategije za Rome u Republici Makedoniji za period 2009-2011]. Skopje: Ministerstvo za trud i socijalna politika.

_____. 2010. *Nacionalen akciski plan za unapređivanje na opštественata položba na Romkite vo R. Makedonija 2011-2013* [Nacionalni akcioni plan za unapređenje društvenog položaja Romkinja u Republici Makedoniji 2011-2013]. Skopje: Ministerstvo za trud i socijalna politika.

_____. 2014. *Strategija za Romite vo Republika Makedonija 2014-2020* [Strategija za Rome u Republici Makedoniji 2014-2020]. Skopje: Ministerstvo za trud i socijalna politika.

Ministarstvo za ljudska i manjinska prava. 2012. *Strategija za poboljšanje položaja Roma i Egipćana u Crnoj Gori 2012–2016*. Podgorica: Ministarstvo za ljudska i manjinska prava.

Ministarstvo za ljudska prava i izbeglice. 2010. *Revidirani akcioni plan Bosne i Hercegovine o obrazovnim potrebama Roma*. Sarajevo: Ministarstvo za ljudska prava i izbeglice.

_____. 2013. *Revidirani akcioni plan Bosne i Hercegovine za rešavanje problema Roma u oblasti zapošljavanja, stambenog zbrinjavanja, i zdravstvene zaštite 2013–2016*. Sarajevo: Ministarstvo za ljudska prava i izbeglice.

Ministarstvo zdravlja, socijalne politike i ravnopravnosti. 2010. *Akcioni plan za razvoj romske populacije 2010–2012*. Madrid: Ministarstvo zdravlja, socijalne politike i ravnopravnosti.

Ministarstvo za ljudska i manjinska prava. 2010. *Strategija za unapređenje položaja Roma u Republici Srbiji*. Beograd: Ministarstvo za ljudska i manjinska prava.

Ministarstvo za rad, socijalna pitanja i jednake mogućnosti. 2009. *Nacionalni akcioni plan za Dekadu inkluzije Roma 2010–2015*. Tirana: Ministarstvo za rad, socijalna pitanja, i jednake mogućnosti.

Ministarstvo za državnu upravu i pravosuđe. 2011. *Nacionalna strategija za socijalnu inkluziju: Ekstremno siromaštvo, dečje siromaštvo, Romi (2011–2020)*. Budimpešta: Ministarstvo za državnu upravu i pravosuđe.

Nacionalni savet za saradnju na etničkim pitanjima i pitanjima integracije. 2012. *Nacionalna strategija za integraciju Roma Republike Bugarske (2012–2020)*. Sofija: Nacionalni savet za saradnju na etničkim pitanjima i pitanjima integracije.

Kancelarija za dobro upravljanje. 2014. *Četvrti izveštaj o evaluaciji implementacije Akcionog plana i Strategije za integraciju Roma, Aškalija i Egipćana za 2013. godinu*. Priština: Kancelarija za dobro upravljanje.

_____. 2014. *Izveštaj o napretku za 2012. godinu u implementaciji Akcionog plana i Strategije Republike Kosovo za integraciju Roma, Aškalija, i Egipćana, 2009–2015; Lokalna procena 2013. i Okvir prioriteta 2014–2015*. Priština: Kancelarija za dobro upravljanje.

_____. 2015. *Izveštaj o evaluaciji okvira prioriteta za 2014. godinu u pogledu sprovođenja Akcionog plana i Strategije za integraciju Roma, Aškalija i Egipćana 2014–2015*. Priština: Kancelarija za dobro upravljanje.

Generalna skupština UN. 1948. *Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima*. Pariz: Ujedinjene nacije.

Vijeće Ministara Bosne i Hercegovine. 2005. *Strategija Bosne i Hercegovine za rješavanje problema Roma [Strategija Bosne i Hercegovine za rešavanje problema Roma]*. Sarajevo: Vijeće Ministara Bosne i Hercegovine.

Vlada Republike Hrvatske. 2012. *Nacionalna strategija za uključivanje Roma, za razdoblje od 2013. do 2020 godine [Nacionalna strategija za inkluziju Roma, za period od 2013. do 2020. godine]*. Zagreb: Vlada Republike Hrvatske.

_____. 2013. *Akcijski plan za provedbu Nacionalne strategije za uključivanje Roma, za razdoblje od 2013. do 2015. godine [Akциони plan za implementaciju Nacionalne strategije za inkluziju Roma, za period od 2013. do 2015. godine]*. Zagreb: Vlada Republike Hrvatske.